

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2–1.09

ТВОРЧЕ БУТТЯ ДОВЖЕНКА У ВІЛЬНОМУ ЛІРИЧНОМУ ЦИКЛІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

THE CREATIVE EXISTENCE OF A LONG-TERM IN THE FREE LYRICAL CYCLE OF M. VINHRANOVSKY

Біляцька В.П.,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

У статті осмислюється трансформація творчого буття, художній образ Олександра Довженка в поезії М. Вінграновського, який, прагнучи зберегти реальне зі світу Митця, відкрив таємничий геній «людинолюбця-Довженка».

Ключові слова: Довженко, образ, поезія, естетичні засади, шістдесятники.

В статье осмысливается трансформация творческого бытия, художественный образ Александра Довженко в поэзии Н. Винграновского, который, стремясь сохранить реальное из мира Мастера, открыл таинственный гений «человеколюбца-Довженко».

Ключевые слова: Довженко, образ, поэзия, эстетические принципы, шестидесятники.

The article reveals the transformation of artistic being, Alexander Dovzhenko's image in poetry of N. Vyngranovskiy which had a strive to save the reality from the Master's world, revealed secret genius "Dovzhenko like a person who loves the essence of all nature".

Key words: Dovzhenko, image, poetry, esthetic ways of representation, man of the sixties.

Для творчості поетів-шістдесятників характерна яскраво національна визначеність, звернення до героїчної минувшини України, що творилася на ґрунті поетизації реалій рідного фольклору, української ментальності, творчості О. Довженка. І. Дзюба відзначив: «Довженко весь є Україна, від початку до кінця Україна, що відкрилася для людства і людству належить» [4, с. 708].

М. Наєнко в розвідці «Три уроки шістдесятництва» наголосив, що біля витоків руху, може, й не зовсім усвідомлено, стояв саме О. Довженко, і в кожному «уроці» визначив доміанти його впливу. Тема зв'язку О. Довженка з рухом шістдесятників виявляється насамперед у послідовному успадковуванні творчого доробку талановитого митця-наставника, у впливі на становлення естетичних засад, духовно-морального й етичного рівнів молодих письменників «міцно стати на романтичне крило, яке свого часу підняло в небеса і автора «Слова», і Гоголя, і Довженка, і багатьох інших українських авторів» [8, с. 12].

На думку літературознавців, таких як І. Дзюба, М. Ільницький, Т. Салига, Л. Талалай, Л. Тарнашинська та інші, М. Вінграновський чи не найбільше піддався впливу творчого генія О. Довженка, долею йому судилося з ним зустрітись, стати його учнем. На переконання В. Моренця, «довженківський добротворчий пафос, його розуміння творчості як торжества свободи і краси резонуватимуть у кожному слові поета» [6, с. 130]. Він виявив вищу незалежність художника від диктату часу так органічно й натхненно, як в українській літературі ХХ ст. це вдалося хіба що ранньому П. Тичині, Б.-І. Антоничу або О. Довженку.

Н. Лисенко у статті «Фрагменти буття українських письменників: 1956 – 1960-ті роки» зазначає, що 1956 рік був і ювілейний – 100-річчя від дня народження І.Я. Франка, і трагічний – з життя пішов О.П. Довженко. Геніальна творчість цих велетнів ставала все вагомішою для старшого і молодшого покоління, розширювалися «параметри оцінок їхньої спадщини». «Навіть якщо не про все можна було говорити вголос, то сокровенні

думки і висновки, які були діаметрально протилежні офіційним, розширювали горизонт правдивих знань, ставали поетичними символами і метафорами» [7, с. 172].

Саме символічного значення набув «портрет кінорежисера і письменника» [7, с. 173] в поезії шістдесятників: М. Вінграновського «Слава художнику», «Присвячую Олександрові Довженку», «На золотому столі», «Учителю, тепер ми вдох з тобою...», «Синє», «Рожеві ружі білою водою», цикл «Довженко», В. Стуса «Останній лист Довженка», І. Калинця «Олександр Довженко», І. Драча «Світанок» та ін.

У розмові з кореспондентом газети «Літературна Україна» М. Вінграновський, говорив, що найближче відчув Олександра Петровича, коли грав Івана Орлюка в «Повісті полум'яних літ». «У щоденнику Довженко писав, що Іван Орлюк – це я, Довженко. Так що певною мірою у цьому фільмі я зіграв і самого Довженка» [9, с. 7]. На запитання про головні засади творчості Олександра Довженка М. Вінграновський дав лаконічну, але блискучу відповідь: «Талант і світогляд, усвідомлення: кожен художник мусить мати свій народ. Народ – не намалюєш, не позичиш» [9, с. 7].

У поетичному доробку М. Вінграновського – твори, присвячені Олександрові Петровичу Довженку, написані протягом 1956–1977 років, та спогад-розповідь про знайомство з геніальним митцем – оповідання «Рік з Довженком». Поезії можна об'єднати у вільний ліричний цикл, основою якого є світоглядний зв'язок між віршами, у яких автор подав концепцію творчої особистості, зумовлену філософсько-естетичними пошуками 60–70-х років.

Вільний цикл побудовано у формі діалогу ліричного героя з Учителем, з орієнтацією на глибоке відчуття високого ідеалу та краси («*ти нас збентежив красою великого серця*» [3, с. 195]), філософічність, космічну планетарність думки Довженка («*ти в наші руки поклав несподівано Землю..., // щоб злітати могли ми над нею для щастя*» [3, 195]), на чіткі естетичні настанови («*ти нас на крила узав у довір'ї своєму... // ти наша совість і мужня упевненість наша*» [3, с. 195]).

Цілісність циклу забезпечується ліричним образом, який є часткою його структури (за Аверінцевим), тобто «рівноправність замкненої структури – вірша – і відкритої структури – ліричного образу – породжує особливий тип великого контексту – цикл, що й визначає його динаміку» [1, с. 8].

Творячи образ Олександра Довженка, М. Вінграновський прагнув зберегти реальне зі світу митця. Поет тяжіє до сюжетності, що надає його поезії певної цілісності, хронологічного викладу подій. Зустріч ліричного героя з Довженком, знайомство з Ю. Солнцевою, навчання в Москві, зйомки у фільмі «Повість полум'яних літ» – все це постає водночас як лірична сповідь нашого сучасника, для якого знайомство з Учителем – причетність до історії, до культури, а разом із тим це – етапи буття великого Майстра.

Занепокоєння зведенням змісту до стилізованої біографії в циклах такого типу, що викликають лише «коротке замикання», забуття внутрішньолітературної детермінації творчості, висловив С. Аверінцев [1, с. 10].

Характерною особливістю вільного, читацького циклу (він виділяється дослідником, і його склад визначається «тією концепцією, яку пропонує дослідник» [10, с. 4]) є наявність ключового тексту, вірша, насиченого лейтмотивами різних рівнів. Якщо взяти за основу довшенківського циклу М. Вінграновського образ Довженка, духовну спорідненість поета з високим інтелектом і патріотичним пафосом творчої спадщини видатного Митця, то ключовою можна вважати поезію «Учителю, уже ми вдох з тобою...». У ній М. Вінграновський проникає в саму сутність неповторного мистецького світу Учителя, акцентуючи на духовній спорідненості художніх світів через систему поетичних антонімічних образів етичного порядку: «*Немолодість твоя і молодість моя...*» [4, 108]. Укорінення духовного світу в глибину духовного буття відбувається досить своєрідно – посередництвом створення антонімічного образу, якому протистоять Тарас і Хорив. Тобто поєднується непоєднанне: слово поетичне («*Тараса тремоло*») і слово магічне («*тремоло Хорива*») у єдину цілісність – образ Учителя. Саме такий спосіб образного втілення дає можливість не лише назвати, а й показати укорінення духовного світу в історичні глибини народного буття: «*Собі ми знаєм ціну не з учора // Наш голос дихає і серце не мовчить... // Іде по наших спинах Чорногора, // Та в пальцях нетвердих м'яке перо не спить*» [4, 109].

Прагнучи подати духовний портрет свого Вчителя в найширшому діапазоні художнього зображення, М. Вінграновський вдається до риторичної фігури заклинання: «*Иди та будь! Пребудь мені у мені*» [4, с. 109] і до тональності присяги і вірності духовним заповітам Вчителя, ідеям його мистецького подвигу: «*Святиться та любов в*

моїм малім іменні – // *Не поруїную і не попалю*» [3, с. 109].

Ключовою у творенні образу Довженка як генія українського народу в ліричному циклі М. Вінграновського є поезія «На золотому столі», у якій автор прагнув заново осмислити довженківські естетичні засади, визначив роль і місце митця в історії країни, історії культури, апелював до найуживаніших його образів. Т. Салига звертає увагу на «емоційно забарвлені пейзажні деталі» [9, 29], що мають символічне значення, а образ художника асоціюється «з образом козака як носія вищих моральних чеснот народу», який кличе до «творчих висот, злетів, активізує народну духовність» [9, с. 29].

Образ Довженка в поезії «На золотому столі» розглядається крізь призму декількох літературних традицій: від античності – до сучасності. Для поета «український Гомер» – це не тільки тип митця, приреченого жити наодинці зі своєю совістю (дивись «Щоденник»), а й такий, що перебуває між двома відкритими межами свого існування: Довженко є представником існуючого суспільного ладу, але не може відректися від власного світосприйняття, перед нами – образ «генія-козака», який є носієм національних ідей: «*Це він не зійшов до народу вниз, // А тихо злетів до народу свого*» [4, с. 43].

Символічним є й образ *золотого столу*. Як відомо, золото було символом царської влади і водночас символом життя, життєдайності, божественного розуму. За золотим столом, символом духовного царювання, сидів тільки Довженко, бо йшов до нього «*осіяний добром*», писав «*золотим пером*», тому й підвівся «*козак за столом золотим*» [4, с. 43].

У поезії відчувається самотність «генія-козака», він є вигнанцем, для якого воля і свобода духу неможливі, як і для його попередників – О. Пушкіна, М. Лермонтова, Т. Шевченка. Автор розуміє найпотаємніше в бутті Довженка – неможливість досягнення духовної і душевної свободи, яка компенсується творчим горінням, «очищенням»: «*Він йшов до стола крізь буденний хмиз // В буремнім вогні беззупиння живого*» [4, с. 43].

Трагування образу Довженка споріднене з трагуванням образу мудреця, який у східній філософії поставав як посередник між верхами і низами і, будучи виразником інтересів народу, доносив його сподівання до верхів. Вибудовуючи образ Довженка в такому типологічному ряду: «*Там Пушкін під зорями і Тарас, // Там Лермонтов плаче вві сні і лютує*» [4, с. 43], поєднує геніаль-

ність Шевченка і Пушкіна з демонічною творчою сутністю Лермонтова.

«Присвячую Олександрю Довженкові» – «монолог душі», у якому вчувається «поетова сповідь, зізнання» [9, с. 30], йдеться про перепустку Маестро білого у творчий світ, що «*стане довжиною // В усе твоє швидке кіножиття*» не тільки ліричного героя [3, с. 233].

У триптисі «Довженко» М. Вінграновський розкриває реципієнту душу і внутрішній світ митця, «*золоті вогневі очі, де обнялись життя і смерть*» [1, с. 34]. Ім'я Довженка прямо не називається автором, але надзвичайно промовистими щодо цього є рядки поезії: «*Благословенні води літ, // Літа Десни благословенні // І часу вічного політ // В однім осяянім іменні*» [3, с. 34].

Автор визначив роль Довженка не тільки у його творчій долі, а й у долях багатьох українських письменників, яким судилося «*судьби щасливе одкровення*», близьке знайомство з генієм славетного Вчителя, зі школи якого винесли вічні ідеали мистецтва «*многокрилля поколінь*», яких єднало джерело «*озореного ймення*» [3, с. 34].

Другий вірш циклу нагадує стилізацію під українську народну пісню з постійними повторами, що торкаються погляду у майбутнє: «*А моря не видно...*» [3, с. 35]. Останній рядок кожної строфи передає постійні сумніви щодо здійснення задумів: «*Не доїдемо...*», «*Притомилися...*», «*Там побачимо...*» тощо, це натяк на складну долю митця, яка в усі часи була синтезом постійних злетів і падінь: «*З гори та під гору від щастя до горя – // Притомилися*» [3, 35]. У третьому вірші триптиху йдеться про Любов як символ оберегу на життєвому шляху, Любов до рідної природи, України, свого народу: «*Вона в душі його стояла, // Коли кривавивсь світ при нім, // І як могла оберігала // Його в стражданні золотім...*» [3, с. 35].

Провідними в поезії «Слава художнику» є образи осені, смутку, прощання, адже написана вона в рік смерті О.П. Довженка. Сумують за втраченою ті, кого він «на крила узав у довір'ї своєму» [3, с. 233], став духовним наставником, «поводирем» у майбутнє: «*Добре, що ти наша совість і мужня упевненість наша*» [3, с. 233].

У поезіях М. Вінграновського про О. Довженка є вірші-присвяти, а є вірші, у яких автор не називає імені Вчителя, а оперує фактами його біографії, вводячи образи-символи. Символом життєвої мудрості, врівноваженості, гармонії, досвіду: «*З чолом Вітчизни білий мій Учитель...*» [3, с. 98] постає незримий Довженко в поезії «Рожеві ружі білою водою»:

*Рожеві ружі білою водою
Я поливав в сумнім його саду...
... Червоні ружі синьою водою
Я поливав крізь промені руді* [3, с. 98].

Ця поезія – філософські роздуми автора про життя і долю не тільки Вчителя, а й народу – побудована на глибокій образності. Зміна рожевих руж на червоні символізує зміни в душі ліричного героя, адже рожевий – колір юності і мрій, а червоний – життя і досвіду. Білим кольором М. Вінграновський змальовує образ Довженка – «білий мій Учитель». Ліричний герой «білою водою» (тобто досвідом) поливає «рожеві ружі» своєї душі в мистецькому саду Довженка. Саме за допомогою образу води відтворено таємниче «переливання», збагачення досвіду одного сла-

ветного митця досвідом іншого. Семантично місткі метафоричні образи цієї поезії мають глибокий зміст, що ще раз демонструє духовну єдність великих письменників української літератури ХХ століття – Учителя та Учня.

Отже, вільний довженківський ліричний цикл був відповіддю на естетичні запити часу, сміливою громадянською позицією поета-шістдесятника Миколи Вінграновського, який відкрив таємничий геній Олександра Довженка, прагнучи зберегти реальне зі світу Учителя, у поетичній формі «прихилив» до неповторного внутрішнього світу людини, яка прикладом свого життя, таланту, настановами любові до України допомагає не загубитися у вирі часу, а бути справжнім свідомим українцем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аверинцев С.С. Поэты / С.С. Аверинцев. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 364 с.
2. Вінграновський М.С. Вибрані твори: У 3 т. – Т.1. Поезії / Микола Степанович Вінграновський. – Тернопіль: Богдан, 2004 – 400 с.
3. Вінграновський М.С. Вибрані твори. / Микола Степанович Вінграновський. – К.: Дніпро, 1986. – 463 с.
4. Дзюба І. З історії українського кінематографа / Іван Дзюба // Дзюба І.М. З криниці літ: У 3 т. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – Т. 2 – С.706–771.
5. Дзюба І. Світовий контекст естетики Довженка / Іван Дзюба // Дзюба І.М. З криниці літ: У 3 т. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – Т.2 – С. 771–777.
6. Моренець В. Микола Вінграновський / Володимир Моренець // Історія української літератури ХХ ст.: У 2-ох кн. Кн. 2. – К.: Либідь, 1998. – С.130–136.
7. Лисенко Н. Фрагменти буття українських письменників: 1956 – 1960-ті роки / Наталка Лисенко // Ідеологічні та естетичні стратегії соцреалізму: Вип. 1 /Відпов. Ред.. В. Хархун. – К.: Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2010. – С. 172–181.
8. Наєнко М. Три уроки шістдесятництва / Михайло Наєнко // Освіта. – 1997. – 19–26 березня.
9. Салила Т. Поет – це слово, це його життя /Тарас Салига // Вінграновський М.С. Вибрані твори: У 3 т. – Т. 1. Поезії. – Тернопіль: Богдан, 2004. – С. 5–35.
10. Фоменко І.В. Лирический цикл: Становление жанра, поэтика / И.В. Фоменко. – Тверь: ТГУ, 1992. – 130 с.